

Ummæli

Eitt er at siga seg eiga sannleikan, annað

Ummæli av: Málsligar rannsóknir.Greinir og hugleiðingar eftir J. Henriksen. Forlagið Sprotin. 2010.

Fyrst eitt sindur um sjálva bókina. Hon er býtt upp í 12 partar, og eru teir misjavnir innihaldi viðvíkjandi. Serliga hugleiðingarnar. Meira um nakrar teirra seinni.

Sjálv bókina er snotilig og sosum væl frágingin, hóast mann saknar ein samlaðan bókmentalista aftast. Forsíðumyndin kundi verið annarleiðis; ikki mynd av Jeffrei Henriksen (frá nú av styt: JH), har hann soleiðis, hóast respektabul at síggja til, er avmyndaður sum havandi fuglaperspektiv. Men tað er kanska tilvitað; soleiðis kemur skúlameistarahugburðurin, sum er í summum greinum/hugleiðingum, fram longu á forsíðumyndini!

Hetta er ein bók um mál, uttan at vera ein málvísindalig bók, og tað er nokk tí, forlag og høvundur hava valt at hava orðið *hugleiðingar* við í yvirskriftini.

Tann fyrsta greinin eitur *Tættir, ið hava framt ella darvað føroysku málmenninginina*. Hetta er ein góð yvirlitsgrein. Hon hevði havt vunnið við einari tvímálsligari vinkling; t.e., at objektivt varð hugt nærri at, hvat verður lænt inn í føroyskt, og hvørja ávirkan tað nú veruliga hevur. Hevði JH so havt empiri afturat, so hevði greinin staðið sterkari.

Givið er so tað, at vit læna inn í málið. Al tann tíð vit samskifta, slepst ikki undan, at vit, í teirri støðu vit eru í, læna. At samskifta er partur av okkara sosialu natúru sum menniskju, og JH skuldi havt tikið sær orð sum tey hjá Schuchardt í 1884 til sín, og eisini allir føroyskir puristar, nevniliga, at: “eingin mál eru til, sum ikki eru blandað”. Út frá hesum, og eisini øðrum, sum fram er komið í nýggjari granskning, er tað ikki soleiðis, at føroyskt hevur verið úti fyri nøkrum óbótaligum skaða av fonologiskum lánum og bendingarlánum. Tað pástendur JH (bls. 28). Ljóðskipanin fungerar væl við lániorðunum, og hevur gjørt tað í fleiri harrans ár. Herðingin hevur heldur ikki altíð ligið á fyrsta stavilsi í føroyskum, sbr. orð sum *ógjörlicur*, og tað er einki løgið, at eitt langt /a:/ verður lænt inn í *statur*. Hóast alt fullu /a/ og /æ/ saman og blivu til eitt tvíljóð, soleiðis at eitt stutt /a/ bara var í orðum sum *land*. Ein ljóðskipan við ongum, longum /a:/ er næstan ónatúrlig, sbr. at hevur eitt mál bara trý sjálvljóð, eru tey: *i-u-a* (t.d. sanskrit, arabiskt og fleiri upprunamáli í Australia v.m). Tí er ikki løgið, at hetta holið í ljóðskipanini verður fyllt út við tí innlænta *a*-num. Sama hendir við *au*. Norrønt *au* bleiv til *ey* (*rauðr* > *reyður*), og fáa vit /au/ aftur í lánum sum *aula*,

australiari o.s.fr. Viðvíkjandi bendingarendingum hava nýggjari kanningar víst (Hanna Simonsen: “Føroyskt og óføroyskt”, *Varðin* 73, 2006), at -s fleirtal sum í *T-shirts* er ógviliga óvanligt í føroyskum. At vit so hava *an-be-for-heit- ilsi-vís* orð, t.d. *dagavís*, kann bara takast sum, at føroyskt her er blivið ríkari. T.e. til ber at hava til dømis *stórleiki* og *stórheit*, men at nýta orðini í hvør sínum stíli.

JH kemur inn á manglandi bending av fólkanøvnum (bls. 31). Verður hugt at teimum sum indeksum og ikki sum vanligum, málsligum teknum, t.e., har lutfallið ímillum innihald og útrykk er tilvildarligt, so er ikki so løgið, at tey hátta sær annarleiðis, also ikki bendast: sbr. *Konan fór ein biltúr við Jann* (ikk: *Janni*). Ella *Konan fór ein túr við Jeffrei*, (ikk: *Jeffrea*, um tað verður fatað sum eitt veikt bent kallkynsorð, t.e., tað bendist eins og *granni*; heldur ikki verður sagt: *Jeffreii*, har -i so skuldi verið hvørjumfalsendingin, sbr.: *arm-i*).

Við indeks verður meint, at tey hava eina peikandi funktión júst sum fornøvn eins og *hesin* og *hjáorð* eins og *har*. Fólka- og staðarnøvn hava eina slíka funktión, t.e., tað er eitt beinleiðis samband millum orðið og tann/tað, orðið vísir til. Sigur onkur *Jeffrei*, so seta fólk í nærumhvørvinum tað beinleiðis í samband við ein vissan persón. Hetta er ikki so við vanligum orðum í málinum, sbr. ‘hundur’. Hetta vísir ikki til ein ávísan hund, men allar, sum verið hava, komandi og sum nú eru uppi á døgum. Av tí at mann kann, meti eg, siga at staðar- og fólkanøvn eru, sum málslig tekn at meta, indeks, skal mann rokna við, at tey hátta sær annarleiðis, og tað gera tey. Hetta er grundin til, at mann hevur fólkanøvn við manglandi bending; eisini undarligar ljóðbroytingar og -útviklingar í staðarnøvnum, sum tá ið *Strætilið* (eitt navn í Sandavági) verður til *Strapulíð*. (*Jarðarnavnið Strapulíð*, Ei. Weyhe, Fróðskaparrit 52, 2004).

Í *100 ár síðani jólafundin* kemur høvundurin inn á mál og kyn. Hetta er ein spurningur, sum verður tikin upp aftur á bls. 70 og á bls. 124, og vert er at siga nakað um hetta.

Í *Orðafari* nr. 48, 1998, 12. árg. verður spurningurin um kyn tikin upp. Tey mæla til at nýta kyns-ómærkað starvsheiti, og víðari siga tey, at “vilja vit partú vísa á, at talan er um kvinnu ella mann, ber til at nýta bæði -kvinna/-kona og -maður alt eftir lívkyni: tingkvinna/tingmaður”.

Áðrenn farið verður víðari, skal stutt nevast bókina *Gender* hjá Corbett (Cambridge University Press, 1999). Her setur hann upp eitt ‘Agreement Hierarchy’, sum er: attributt < predikativt < relativt pronomen < persónsfornøvn, og: “as we move rightwards...the likelihood of semantic agreement will increase monotonically (that is with no intervening decrease)” (Corbett 1999: 226). T.e., at har talan er um fornøvn eins og *hann* og *hon*, er roknandi við deiktiskari/referentiellari tilvísing. Tí kann mann í føroyskum vísa til *prestur* við fornavninum *hon*, um prestur er ein kona.

Neyðugt er at nevna hetta, tí JH blandar saman einastaðni dragið [ísálan] og tað júst nevnda, umframt kynstillutanarregluna í føroyskum um at: ‘persónar eru kallkyn’ (*Gender Assignment in Modern Faroese*, Petersen 2009).

T.e., tú mást skilja ímillum referentiella/deiktiska kynstillutan og grammatiskt kyn og at roknandi er við tí fyrra, júst tá ið vit hava persónlig fornøvn. Hetta vísa tey á í nevnda Orðafari við setninginum: *Prestur er sjúkur, men hon er komin heim aftur av sjúkrahúsinum. Hon vísir til ein kvinnuligan prest; t.e. mann hevur eina tilvísing til eina kvinnu*. Grammatiskt samsvar er í: *prestur er sjúkur* (ikk: *sjúk*) og í: *hon er komin* (sæst betur í fleirtali: *tær eru komnar*, ikki **tær eru komnir*). Eisini noyðist mann í føroyskum at hava samsvar, tá í talan er um viðseting: *ein góður prestur* ikki: **ein góð prestur*. Nortið verður við sama tema aftur á bls. 124 í pettinum: *Hann ella hon?* Her sigur JH, at “[Í] almennari talu um fólk nýta vit kallkyn (ísálan)”. Hetta verður so prógvað við orðatøkum sum: *tað er ikki sárt, ið sjálvur ger sær*. Men kallkyn í hesum orðatakinum hevur einki við ísálan (en. animate) at gera. Bæði kallkyns-, kvennkyns- og hvørkikynsorð kunnu hava dragið [ísálaður]. Dragið verður brúkt um verur, sum hava lív og flyta seg. T.e., um slíkt sum: *maður, kona, barn*, men sanniliga eisini um onnur navnorð sum *hundur, fuglur, fluga...* JH hevur misskilt heitið ísálan. Í hvussu so er soleiðis, sum hann skrivar á bls. 124. Grundin til, at vit nýta kallkyn í: *tað er ikki sárt, ið sjálvur ger sær* og fleiri øðrum tiltøkum, er ein merkingarlig kynstillutanarregla, sum eitur: ‘persónar eru kallkyn’, sbr. søguligar broytingar sum tá ið norrønt: *persóna* (kvennkyn) verður til *persónur* (kallkyn), ella tá ið lániorðið *kommunist* verður til *kommunistur*, t.e. kallkyn. Tá ið tilvísingin er við *hann* ella *hon*, er

neyðugt at hyggja at tí júst nevnda Agreement Hierarchy, og at mann hevur deiktiska kynstillutan. Áðrenn komið verður til ógvisligar niðurstøður, skuldi høvundurin havt kunnað seg um ymiskt í málvísindaheiminum, og tað er júst dømi eins og hesi, sum gera, at hugleiðingarnar skuldu verið tiknar burtur úr bókini. Hann burdi havt prentað tær í einari bók fyri seg, ella kanska bara lagt tær út á ein blogg.

JH vil fegin hava okkurt felagsheiti fyri landstýrismenn og -kvinnur, og sigur, at “eg dugi ikki at koma fram á nakað felagsheiti til teirra”. Undarligt, tí *løgtingsfólk* er eitt fint felagsheiti.

Í greinini *100 ár síðan jólafundin* kemur JH inn á tað amerikanska r-ið. Hetta er kovboymál, sigur høvundurin. Eg dugi ikki við vissu at siga, um r-ið, sum vit nú hava í fleiri málførum, serliga Norður-oyggjum, t.e. eitt retroflekst -r, er komið inn í føroyskt vegna amerikanska ávirkan. Hóast alt var tað allofon av /r/. Eg hugsi her um tað retrofleksa r-ið, sum er í *hoyrði, hoyrt* og eisini í eitt nú *árla*. Og tað kann gott vera, at tað er haðani, tað hevur breitt seg. Kortini kann vera, at ferð er komin á broytingina av amerikanskari ávirkan. Hesin skúlameistarahugburðurin, sum longu sæst á forsíðumyndini, kemur alt ov týðiliga til sjónar við orðingum sum: “føroyskt cowboymál”. Hetta virkar mest sum eitt hissini illsinnisnos og kann ikki brúkast til nakað. Og aftur her manglar ein neyv greining, sbr., at tað kann vera ein innari broyting í føroyskum, og tiskil ikki nýtist at hava nakað við nakað kovboymál at gera!

Á bls. 142, verður sagt, at “mál broytast av tí, at tey ið málið tala, tosa so mikið ótýðiliga, at næsta ættarlið fær ikki alt við, so at herðingarveik ljóð verða svølgd...”.

Altso álvaratos!!!

Nógvar aðrar grundir eru aftan fyri eina málbroyting, men neyvan at fólk tosa ótýðiliga. Málamót kann broyta eitt mál, sum tað samband, vit hava havt við danskt (og nú við enskt); tann innari bygnaðurin kann vera orsökkin til eina broyting, sbr. at tey í eitt nú Havnini siga /tea:ga/ fyri *taka*. Hetta hendi fyrst aftan fyri høgmaelt sjálvljóð, sbr. Vágamál: /si:da/ ‘sita’ og *eta*, har tað fyrra er við viknaðum lokaljóði (aftur at hesum, er ikki óvanligt, at klusilar vikna millum sjálvljóð, tí raddingin flytist frá sjálvljóðunum á klusilin). Sosialur klassi kann vera orsökkin til eina broyting, kyn og máltøka, fonlogiskt/fonetiskt umhvørvi,

men neyvan ótýðiligheit. Tá ið talan er um broytingina av teimum herðingarveiku sjálvljóðunum, so er grundin fysiologiskt. Framberarar hava massa og stødd, og hetta ger, at rørslurnar verða avmarkaðar. Tær hava mótstøðu. Tá ið vit hava eitt e-ljóð í eitt nú Suðurstreymoy í: *reyðe* fyri *reyði/reýðu*, er tað tí at talan er um “[a] delay between a neuromuscular command and the intended articulatory gesture”, sum skrivað stendur í: *An Introduction to Phonetics and Phonology* (J. Clark, C. Yallop & J. Fletcher) bls. 85. So at tosa um broytingina til eitt sentralt e-ljóð í Suðurstreymoy og siga, at tey herðingarveiku sjálvljóðini verða svølgd, sum JH ger, er nakað burturvið - fyri ikki at siga fullkomiliga.

JH sigur, at málbroyting ikki merkir, at “málið *skal* broytast” (bls. 142). Eyðvitað ikki, men er tað komið hagar, at málið ikki broytist, er tað eitt deytt mál, tí al tann tíð eitt mál verður tosað, broytist tað. Tá hann sigur, at gamalt málsligt evni hvørvir av broytingum, er tað satt, men ikki heilt. Í hvussu so er ikki altíð. Stundum kunnu eitt nú tvær konstruktiónir verða brúktar samstundis í fleiri ættarlið, uttan at tann gamla hvørvir. Eitt dømi úr føroyskum er de-venitiv konstruktiónin. Hon sæst ‘longu’ hjá rithøvundanum M. Joensen, har sagt verður, at “vit **koma at nokta** tykkum at arbeiða”, segði arbeidsmannafelags formaðurin...’ (*Fiskimenn* bls. 248). Út frá samanhinginum er púra greitt, at *koma + navnháttur* verður brúkt at siga frá framtíð, og soleiðis at nýta *koma + navnhátt* fyri at siga frá framtíð, tað livir sítt fríska lív undir liðini á: *fara + navnhátt*, sbr.: *vit fara at nokta tykkum at arbeiða...*

JH kemur inn á hvørfsfallið og rótar saman diakroni og synkroni. Í málvísindum er ikki óvanligt at arbeiða samtíðarlíga (synkront) ella søguliga (diakront) við einum máli. Lýsa tey antin á søgu- ella samtíðaraksanum. Og mann argumenterar ikki fyri einum nútíðarfalli el. burturfalli av sama við at fara 100 ár ella longur aftur í tíðina.

Til tess at prógva hvørfsfallið, sum Eivind Weyhe hevur kallað “et problembarnt” (Genitiven i færøske grammatikker - et problembarnt. *Studier i talesprogsvariation og sprogtkontakt*. Til Inger Ejskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996. bls. 309-320. C.A. Reizels forlag, Keypmannahavn), hann sipar tá til mállæruskriving, fer JH aftur til 1800 talið. Tað brúkar hann sum prógv fyri, at hvørfsfallið er